

Fizuli MUSTAFAYEV*

KİNO DİLİNDƏ QOŞMALI FEİLİ BİRLƏŞMƏLƏRİN BİRİNCİ VƏ İKİNCİ NÖV BİRLƏŞMƏLƏRİ HAQQINDA XÜLASƏ

Məqalə kino dilində qoşmalı feili birləşmələrin birinci və ikinci növ birləşmələrinə həsr olunub. Qoşmalı feili birləşmələrin tərəfləri arasında müəyyən məna əlaqələri mövcuddur. Bu əlaqələr bir sıra hallarda qoşmasız feili birləşmələrin məna əlaqələrinə uyğun gəlir, bəzən isə onlardan fərqlənir.

Məqalədə göstərilir ki, kino dilində bu qrupa daxil olan birləşmələrin ikinci tərəfi qarşılıqlı növdə olan feillərlə ifadə olunduqda birinci tərəflər arasında əlaqə daha sıx olur. Birinci tərəf hərəkətin baş verməsində vacib ünsür kimi iştirak edən obyekt bildirir. Deməli, birinci tərəf qarşılıq obyektini bildirir. Belə obyektlər cümlədə hərəkətin icrasında subyektlə birgə fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, hərəkətin icrası prosesində subyektə qarşı duran obyektini bildirir.

Araşdırmadan məlum olur ki, istiqamət mənası ikinci tərəfdəki feillərlə yaranır, ilə qoşması bu məna əlaqəsini bir qədər zəiflətsə də, o özünü hiss etdirir.

Məqalənin maraqlı məqamı: qədər, can (cən) qoşmaları olanlarda birinci tərəf müqayisə yolu ilə kəmiyyət bildirir. Bu kəmiyyət mücərrəd olur və ikinci tərəfdəki feilin mənası ilə əlaqədar olaraq gah zaman, gah məkan ölçüsü mənasında, gah da ümumi kəmiyyət bildirir.

Məqalədə müxtəlif mənbələrdən, ədəbiyyatdan və kinofilmlərdən seçilmiş parçalardan istifadə edilmişdir.

Açar sözlər: *qoşma, feil, birləşmə, qrammatik əlaqə, birinci tərəf, ikinci tərəf*

Kino dilində qoşmalı feili birləşmələrin tərəfləri arasında müəyyən məna əlaqələri mövcuddur. Bu əlaqələr bir sıra hallarda qoşmasız feili birləşmələrin məna əlaqələrinə uyğun gəlir, bəzən isə onlardan fərqlənir. Burada əlaqələr aydın şəkildə ifadə olunur və daha tez nəzərə çarpır. Bu əlaqələri aşağıdakı kimi göstərmək olar. Birinci və ikinci növ birləşmələrə diqqət yetirək.

1. *İlə* qoşması olanlarda:

a) Birinci tərəf ikinci tərəflə ifadə olunan hərəkətin tərzini bildirir: məs.:

“Malik: – Valideyn sözüne belə hörmət etməyini alqışlamaq olar. Amma bunun üçün ən azı evlənmək lazım axı.

Qaqaş (gülür): Nişanlısı var, komandır *ilə* bu yaxınlarda toy eləyəyik”.

[“Arxada qalmış gələcək”, 2005].

“Ana (narahət): – Deyirlər oğlanın Rusiyada ailəsi var.

* AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Tətbiqi dilçilik şöbəsinin baş elmi işçisi, filologiya elmləri doktoru, dosent mustafayev.fizuli8@gmail.com

Umxanım: – Çox şey deyəcəklər! Oğlan evlənir ki, ata evi qaralmasın. Ona görə də halal süd əmmiş biri *ilə* ailə qurmaq istəyir. Səni də aparıb həkimlər *ilə* məsləhətləşəcəklər ki, sağaltsınlar [“Odlu qol-boyun”, 2001].

Cavid: – Bəli, mən yazmışam.

Müstəntiq: – Kimi nəzərdə tutursunuz. “Hökumət dediyin rəzalət”... nəzərdə tutursunuz?

Cavid: – Necə yəni? Söhbət uzaq əsrlərdən, İran *ilə* Turan savaqları dövründən gedir” [“Cavid ömrü” bədii film, 2007].

“Oğlan: – Danışacaqsan?

Anar: – Yox.

Oğlan: – İş tapmısan?

Anar: – Xeyrixah bir insanın köməkliliyi *ilə* bəli [“Ev”, 2006].

b) Birinci tərəf hərəkətin baş verdiyi davam etdiyi mənanı bildirir; məs.:

“Tahir: – Sən möhtəşəm idin. Küçə *ilə* gedərkən sənin pərəstişkarlarını necə başından eləməyin yadıma düşdü.

Nərmin: – İndi onlar məni başlarından eləyir.

Tahir: – Telefon ilə danışdın, indi niyə söndürürsən?” [“Yalançılar”, 2008].

“Fridrix: – Çox xoş. Elə möhtəşəm Mirzə *ilə* söhbət etmək şərəfətdir, nəinki ondan dərslər almaq. Mən bu gəncəli hikmət sahibinin şeirləri *ilə* yaşayıram, onların aludəçisiyəm. Onları almancaya tərcümə etmişəm, “Şərqdə min bir gün” adı *ilə* çap etdim. Bilirsinizmi, artıq almanca əlli dəfə nəşr olunub, fransız, ispan, ingilis, italyan dillərinə də tərcümə olunacaq. İcazəniz *ilə* mən mürəxxəs olum, dərsimizə mane olmayım” [“Sabahın elçisi”, 2010].

c) Birinci tərəf hərəkətin təkrarlandığını, davam etdiyi zamanı bildirir, belə birləşmələrin birinci tərəfləri *saat, gün, həftə, ay, il, əsr* və s. kimi zaman bildirən sözlərlə ifadə olunur; məs.:

“Şeyx Nəsrullah: – Şeyx Əhməd! Bunlara kim deyib ki, mən burda ölümləri dirildəcəyəm. Kənd camaatı hər *saat* ağzına gələnə danışır.

Camaat: – Ya şeyx! Biz binəvalara rəhm eylə, keç günahımızdan! Dolandır bizi bu *gün* eşşəyin başına [“Ölümlər”, 1980].

“Cəlil: – A kişi, deyirlər Balaxanıda yerin var, satmaq fikrin yoxdur? *Gün* ərzində ancaq bu söhbət gedir.

Hacı Əhməd: – Gəl bir sevda eləyək.

Cəlil: – Hacı, sevda yeridi, tabut qalıb yerdə... Hər *saat* vaxt gecikir”.

[“Neft və milyonlar səltənətində”, 1982].

“Oruc: – Hər *həftə* ərzində evinizdə-əşiyinizdə doktor. Necə getdiz-gəldiz?

Baş həkim: – Əla, sənin işlərin necədir? Növbəti *ay* ərzində Türkiyədə simpozium olacaq, sən gedəcəksən?

Oruc: – Nə bilim, görək də. Dəvət etməlidirlər [“Tilsim”, 2005].

“İsrafil: – Arxayın ol, anacan! *Ay* da keçsə, *il* də ötsə adını batırmaram.

Radist: – Komandir polk *gün* ərzində staba kömək gələnə qədər davam gətirməyi əmr edir.

Məmmədov: – Ştaba xəbər ver ki, üç hücumu dəf etmişik. Nemes topxanası dördüncü hücumu hazırlaşır. Düşmənin qüvvəsi bir batalyona qədərdir” [“Sovet pəhləvanı”, 1942].

“Nəcəf: – Elədir, buyur!

Telli: – Bəs necə, kasıb evin yaraşığıdır.

Salman: – Zalım oğlu gül vurub. Baxmaqla doymaq olur.

Yarməmməd: – Hə vallah!

Şirzad: – İçək bəylə-gəlinin sağlığına. Neçə-neçə *il* keçsə də bu gözəl gün unudulmaz” [“Böyük dayaq”, 1962].

“Dükənçi: – Aaz, keç içəri. Dünyanı bura yığma! Mən camaatı sakitləşdirirəm, bu qızışdırır.

Əsəd: – Belə işləmək olmaz. *İl* də keçir, *əsr* də keçir, elə o gündə olacaqsınız. Belə başıpozuqluq olmaz. Neçə gündü özümü öldürürəm, amma sizin vecinizə deyil” [“Bəyin oğurlanması”, 1982].

ç) Birinci tərəf vasitə obyektini bildirir; hərəkətin nəyin vasitəsi ilə, nəyin köməyi ilə baş verdiyini göstərir; məs.:

“Nazlı: – Ay dədə, sənə qurban olum ay dədə... Açağı yaşıl əski ilə büküb pilləkənin altına qoydum, sonra da *ağır daş ilə* yan-yörəsini ördüm. Bəs heç demirsən ev-eşiyi soyub apararlar?

Bağır: – Ağlın şəhərə getməsin.

Nazlı: – Buralar nə kökdəydi. Döşəmədə əl qalınlıqda toz vardı [“Qoca palıdın nağılı”, 1984].

d) Birinci tərəf seçilmə əlaməti mənası verən obyektini bildirir: məs.: *əzəməti ilə seçilən dağlarımız, gözəlliyi ilə fərqlənən meşələrimiz, səriniyi ilə ayrılan (fərqlənən) sularımız* vardır.

“Arabaçı: – Sağ olun, *əzəməti ilə seçilən* pəhləvan balalarımız. “Sağolla” cib dolmaz.

Sahib: – Ə, adam gördüyü hər işdən pul ummaz. “Saq ol” var milyona dəyər.

Qərib: – Sözdür, soğan olsun, nağd olsun.

Sahib (başını bulayır): – Heç gözüm sənə tamahından su içmir” [“Qərib cinlər diyarında”, 1974].

“Rəfiqə müəllimə: – Sağ olun. Sinfimizdə *bilikləri ilə fərqlənən* uşaqlarımız var. Görürəm ki, dərslərini bilirən. O birilərinə də məsləhətim budur ki, evdə dərslərini yaxşı oxusunlar. İndi də ev tapşırıqlarını yazın” [“Dərs”, 2015].

“Rasim: – Qədir, bura hərbi düşərgədir. Buranın *sərtliyi ilə seçilən (fərqlənən)* qanunlar var. Bax, elə birinci gündən səhər yeməyinə gecikmişən. Belə olmaz. Yaxşı, çörəyini ye...

Hacı: – Yaxşı, axşam o nə teatr idi çıxarırdın?

Rasim: – Nə teatr?” [“Sarı gəlin”, 1998.]

e) Birinci tərəf hərəkətin icrasında əsas subyektlə yanaşı, onunla paralel surətdə iştirak edən obyektini – şəxs və ya əşya bildirir; məs.:

“Maşındakı oğlan: – Ə, müdirin hanı?

Oğlan yenidən: – Ə, sənnən döyüləm, niyə dinmirsən. Elə müdirin belə də işçisi olar. Bunları buraxmışıq başlı-başına. *Onunla söhbət* baş tutmadı. Eybi yox, qoy başımız ayılsın, zəhmətkeşlərin hamamdan olan şikayətlərinə baxarıq” [“Küçələrə su səpmişəm”, 1987].

“Üzeyirin anası: – Üzeyir! Üzeyir! Anan gəlib. Gəl bura, gəl!

Balaca Üzeyir: – Ata! Ata! Ata!

Atası: – Hə, necəsisiz? *Mənlə darıxmaq* istəməzsiz.

Uşaqlar: – Darıxmışıq, darıxmışıq.

Anası: – Salam.

Atası: – Xoş gəlmisən”.

“Üzeyir ömrü” bədii film. “Azərbaycanfilm” kinostudiyası. 1983.

Kino dilində bu qrupa daxil olan birləşmələrin ikinci tərəfi qarşılıqlı növdə olan feillərlə ifadə olunduqda birinci tərəflər arasında əlaqə daha sıx olur, birinci tərəf hərəkətin baş verməsində vacib ünsür kimi iştirak edən obyekt bildirir; məs.:

“Radist: – *Onunla görüşmək* qismət olmadı. Cəmi on bir nəfər qalmış.

Gənc döyüşçü Popov: – Ömr yerinə yetiriləcəkdir!... Hamımız bir nəfər kimi böyük anamız – Vətən yolunda, *onunla bərabər* candan və başdan keçəcəyik!

Məmmədov: – Doğrudur, eləcə də xəbər ver və de ki, Pustinka kəndini göz bəbəyi kimi müdafiə edəcəyik!... Vəssalam!” [“Sovet pəhləvanı”, 1942].

ə) Birinci tərəf qarşılıq obyektini bildirir. Belə obyektlər cümlədə “...hərəkətin icrasında subyektlə (mübtədə) birgə fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, hərəkətin icrası prosesində subyektə qarşı duran obyektini bildirir və *kim ilə? nə ilə? (kimə qarşı? mənasında)* suallarından birinə cavab olur”. Onlar həmin əsas xüsusiyyətlərini bu və ya başqa şəkildə feili birləşmələrdə də saxlayırlar; məs.:

“Baş həkim: – Axsamüstü mənə dəyərsən. *Səninlə oturub* əməlli-başlı dərdləşərik. Hə, Oruc yadımdan çıxmamış sənə deyim, qohumumuz Kərimi bir *nəfərlə* yanına göndərəcəyəm.

Oruc: – Problemi nədir? [“Tilsim”, 2005].

“Cəlil: – Hacı, mənə pul vermirsən?

Hacı: – Anan *ölümlə çarpışmaq* istəyəndə, gör nə qədər əziyyət çəkmişəm. Dəfnində bir ətək pul xərcləmişəm.

Cəlil: – Sən nə qədər pul xərcləmişən?” [“Neft və milyonlar səltənətində”, 1982].

f) Birinci tərəf hərəkətin istiqamətləndiyi obyektini bildirir; məs.:

“Mirzə Şəfi: – Heç, bu almandan gözüm su içmir. *Küçə adamları ilə birləşərək* yüz hoqqadan çıxır. Düz adama oxşamır. Avropalıların məcazi haqqında mənə çox zadlar danışılıb. Belə qanıram ki, bizdə nə adət və xasiyyət varsa, Avropada bunun tərsidir. Məsələn, biz əlimizə həna qoyarıq, avropalılar qoymazlar. Biz başımızı qırxarıq, onlar saç saxlayarlar. Biz papaqlı oturarıq, onlar başıaçıq otururlar. Biz aşkara peşkeş alarıq, onlar gizli alarlar. Biz hər zada inanarıq, onlar heç zada inanmazlar. Bizdə çox arvad almaq adətdir, onlarda çox ər almaq...

Fətəli: – Necə yəni çox ər almaq!..” [“Sabahın elçisi”, 1982].

“Tahir: – Nədi, başlayaq? Sən fikrini dəyişməmişənmi?

Nərmin: – Sən fikrimi *nələr ilə* qarışdırsan da, xeyri yoxdur. Dəyişməyəm, nə olur-olsun!

Tahir: – Sənin qətiyyətin mənim xoşuma gəlir. İrəli. 14 min forum var ki, sənə vaxtını dəyərləndirməyə kömək eləyə bilər” [“Yalançılar”, 2008].

Burada istiqamət mənası ikinci tərəfdəki feillərlə yaranır, *ilə* qoşması bu mənə əlaqəsini bir qədər zəiflətsə də, o özünü hiss etdirir. Bu birləşmələri eyni mənada qoşmasız yönlük hallı birləşmələrə çevirdikdə, istiqamət mənası aydınlaşır və daha qabarıq şəkildə ifadə olunur. Müqayisə et: *sular ilə qarışib – sulara qarışib, buludlar ilə birləşib – buludlara birləşib*.

“Müstəntiq: – Turan... Elə Turan məsələsinə də gələcəyik (əlindəki qovluğu vərəqləyir). Aha, “İblis” pyesiniz... (oxuyur) *Turan ilə fikriniz* (Turana fikriniz) barədə... Nə deyirsiniz?

Cavid: – Nə deyəcəyəm, bəli, mən yazmışam və indi də düşünürəm ki, mədəniyyət qılıncdan güclüdür” [“Cavid ömrü”, 2007].

“Ana: – Təki (gözləri yaşla dolur) qızım *buludlar ilə birləşib* (*buludlara birləşib*) xoşbəxtliyə qovuşsun. Mənimki buracan idi...

Umxanım: – Hər şey Allahın əlindədi! Sənin bəxtin əvvəldən gətirmədi. Atasız qız böyütdün, çox əziyyət çəkdin. Heç olmasa qızın xoşbəxt gün görsün, ocağı sönməsin!” [“Odlu qol-boyun”, 2001].

2. *Kimi, tək (təki)* qoşmaları olanlarda:

a) Birinci tərəf müqayisə yolu ilə hərəkətin tərzini bildirir. Məs.:

“Şeyx Nəsrullah: Nə axtarırsınız? Nə istəyirsiniz? Almaz *kimi* parıldayan gözlərinizlə nəyə baxırsınız? Öləcəksiniz. Əgər ki, şah da olsanız. Şeyx Əhməd! Məndən izinsiz bu məhrumu kim cürət edib qəbirdən çıxardıb?

Mərhumun qardaşı: – Şeyxanə! Bu mərhum mənim qardaşım Hacı Mənsurdur. Biz onu qəbirdən çıxartmamışıq...” [“Ölülər”, 1980].

“Qız: – İcazə verin keçim. (Anar susur).

Qız: – *Pişik gözü kimi işıldayan* gözünü nə bərəltmişən? Yol ver keçim.

Anar: – Tanımadınız?

Qız: – Qəbiristanlıqda görüşmüşdük” [“Ev”, 2006].

c) Birinci tərəf zaman bildirir. Bu mənə əlaqəsində birinci tərəf feili sifət və *kimi* qoşmasından ibarət olur; məs.:

“Balaca Üzeyir: – Nə gözəl oxuyur.

Daysı: – Hacı Hüsüdür. Bir vaxtlar Qarabağın ən məşhur oxuyanıydı. *Oxuyan kimi rahatlanmaq* istərdi. Mollalar incitdilər onu. Həcdən qayıdandan sonra daha oxumadı, indi ancaq belə minacat çəkir”.

“Balaca Üzeyir: – Nə gözəl səsi var” [“Üzeyir ömrü”, 1983].

“Malik: – İzolent tap, onu sarı. Gədəni də oyatmaq, *oyanan kimi qalxmaq*. Onunla bir danış gör kimdir. Erməni kəndlərinin yaxınlığında hardan gəlib çıxıb? Ona baş qoşmağa vaxtımız yoxdur.

Səməd: – Demək yatmamışdın? Qulağın bizdə idi hə? Birdən şpiyon-zad...”

[“Arxada qalmış gələcək”, 2005].

Qeyd edək ki, burada ancaq *-an*, *-ən* şəkilçili feili sifətlər iştirak edir.

3) Qədər *can* (*cən*) qoşmaları olanlarda birinci tərəf müqayisə yolu ilə kəmiyyət bildirir. Bu kəmiyyət mücərrəd olur və ikinci tərəfdəki feilin mənası ilə əlaqədar olaraq gah zaman, gah məkan ölçüsü mənasında, gah da ümumi kəmiyyət bildirir.

a) Birinci tərəf zaman ölçüsü bildirir; məs.: *dağlar qədər (dağlarcan) ömür etmək, səncən (sənin qədər, sən qədər) yaşamaq*.

“Oğlan: – Ə, bura bax, səhərdən zəng edirəm. Müdirin telefonu götürmür. Sən də ki, karsan, ya key, heç söz başa düşmürsən. Çərkəzə deyərsən ki, *dağlar qədər (dağlarcan) ömür etmək* istəyirəm. Mənə o mərmərli nömrəni saxlasın, hamama gələcəm.

Xəlil: – Camaat necə, sən də elə. Gəl növbə tut, pulunu ver, ürəyin istəyən qədər çim” [“Küçələrə su səpmişəm”, 1996].

“Sahib: – Ə, qoyma qarğa toxumu yedi!

Qərib: – Toxum deyir qarğanın (qarğa qədər) yaşamaq çox çətinidir. Bu boyda da qarğa olar? Bu nə əcayibdir?!

Sahib: – Bu saat mən ona göstərərəm.

Qərib: – Ə, bu nə bədheybət quşdur!” [“Qərib cinlər diyarında”, 1977].

b) Birinci tərəf məkan ölçüsü bildirir; məs.:

“Asif: – Hə... Əla direktorumuz var. Hətta məktəbin tarakanları da onu görəndə ayaq saxlayıb salamlayırlar.

Xalid: – Sinfimizin uşaqları *böyüklər qədər (böyüklərcən)* getmək istəyirlər. Yəni tez bir zamanda “yuxarılar” qədər bilmək istəyirlər.

Asif: – Xalid, əgər istəsən, dərstdən sonra bu qaydanı sənə izah eləyərəm” [“Dərs”, 2015].

c) Birinci tərəf heç bir zaman və məkan ölçüsü olmadan, ümumi kəmiyyət bildirir; məs.:

“Maniyev: – Ala nə kəşfiyyət, kəşfiyyət salmısan. Məni dolamırsız? Mən *hərbiçilər qədər (hərbiçilərcən)* bilmək gücündə deyiləm. Mən gedəndə adam balası kimi başa saldım ki, gedib komendaturadan bir nəfər əsir gətirəcəyəm, onunla dəyişdirmək üçün. Kiminlə gedib?

Rəfael: – Tək [“Sarı gəlin”, 1998].

“Bağır: – Kim silib-süoürəcək. *Qadınlar qədər (qadınlarcan)* bacarmaq çətinidir. Arvadsız ev nə təhər olar? (Bağır peşman halda): – Bəs Leyli hanı? Niyə səsi gəlmir onun?

Nazlı: – Yatıb...” [“Qoca palıdın nağılı”, 1984].

Bəzən kino dilində bu birləşmələrin tərəfləri arasına qeyri-müəyyən saylar daxil olur; məs.: *sənin qədər çox oxumaq, sizin qədər az danışmaq* və s. Bu birləşmələrdə *sənin qədər, sizin qədər* hissələri *çox, az* sözlərini kəmiyyətə izah edir və həmin sözlərlə (*çox, az* sözləri ilə) birlikdə *oxumaq* və *danışmaq* feillərinə aid olub onların kəmiyyətini bildirir. Lakin burada *çox* və *az* sözlərinin müstəqil mənaları

bir qədər zəiflədiyindən birləşmələrin ikinci tərəflərindəki feillərlə birləşir və bir komponent kimi çıxış edirlər, beləliklə, qoşmalı söz yenə də feili birləşmənin birinci komponenti olaraq qalır: *sənin qədər çox oxumaq, sizin qədər az danışmaq*.

“Əsəd: – Belə işləmək olmaz, belə başıpozuqluq olmaz. Neçə gündü özümü öldürürəm, amma sizin vecinizə deyil.

Əsəd: – Bax, belə üstünə gedərsən, mənim kimi oxuya-oxuya, sözünü deyə-deyə yanından ötersən. *Sənin qədər çox oxumaq* da lazım deyil. Bax, belə...”

[“Bəyin oğurlanması”, 1982].

“Nəcəf: – Hər ikisi sağ olsun, xoşbəxt olsunlar.

Telli: Xoşbəxt olub qoşa yaşasınlar .

Salman:– Amma *sizin qədər az danışmaq* istəyirəm. Nə isə, içirəm sağlığınıza.

Telli: – Di iç” [“Böyük dayaq”, 1962].

4) Üçün qoşması olanlarda:

a) Birinci tərəf istiqamət obyektini bildirir. Məs.:

“Umxanım: – Qızım, ananın əlacı ünsiyyətə qalıb. Buralarda nə hələ doxtur var, nə də hələ pul. *Onun üçün çətinlik törədə bilən* bir şey var, o da qaçıb getmək.

(Gəlin cavab vermir).

Umxanım: – Odu da, qonşumuzun oğlu urusiyətdə yaşayır. Yaxşı da qazanır. Həm sənə baxar, həm də ananı müalicə elətdirər” [“Odlu qol-boyun”, 2001].

b) Birinci tərəf məqsəd bildirir. Bu vaxt birinci tərəfdəki müstəqil mənalı söz çox vaxt məsdərdən ibarət olur. Məs.:

“Mirzə Şəfi: – Heç. Sözdü dedim, yaxşı bir görüm o köçürdüklərini.

(Mirzə Şəfi dəftəri nəzərdən keçirir).

– Maşallah heç qüsurun yox. Sənə gülmək üçün açılmış ağızlar yumuldu. Bəs nəsx xəttinin əhvalatını bilirsənmi?

Fətəli: – Xeyr!” [“Sabahın elçisi”, 2010].

“Müstəntiq: – Sözü dəyişməyin, heç utanmırsınız? *Vətəndaş üçün yazılan* qanundan kənar işlər görürsünüz. Şura hökumətinin çörəyini yeyib, Türkiyəni təbliğ edirsiniz.

– Cavid: – Mən heç kimin çörəyini yemirəm. Ancaq bax bu əllərimlə qazandığım çörəyi yeyirəm. Mən çornoraboçi də olmuşam, hambal da işləyə bilərəm, fəqət heç vaxt mənliyimi satmaq, əsir olmaq istəmirəm” [“Cavid ömrü”, 2007].

Bu birləşmələrdə ümumi mənada məqsəd əlaqəsi olmaqla yanaşı, onların bəzilərində obyekt əlaqəsi çalarlığı da vardır (*pul üçün buraxılan, kəndlilər üçün darıxan*): bu çalarlıq birinci tərəfin isimlərlə ifadəsi zamanı özünü göstərir.

c) Birinci tərəf səbəb bildirir. Bu vaxt birinci tərəfdəki müstəqil mənalı söz çox vaxt feili sifətlə, həm də bütün feili sifətlərlə deyil, *-dığın, -diyim* şəkilçili feili sifətlərlə ifadə olunur. Məs.:

“Əsəd: – Yaxşısı, yaxşısı. Hamı Telli? *Bizim üçün alınmış* qrimə başlasın. (Əsəd hirsli): – Belə şey olmaz axı, biz səni axtarıyıq. Sən də gör nəynən məşğulsan” [“Bəyin oğurlanması”, 1985].

“Bağır: – Leyli niyə belə cansızdı? *Onun üçün gətirilmiş* yeməkdən yemir?

Nazlı: – Nə bilim. Elə bir əlimiz ağzındadı. Yenə canı yoxdu.

Bağır: – Şəhər yerində ətə-qana necə gəlsin uşaq? Yəqin acdı hə?”

[“Qoca palıdın nağılı”, 1984].

ç) Birinci tərəf səbəb mənası çalarlığına malik olan obyekt bildirir; məs.:

“Şəfiqə: – Paltar yumaq kiçi işi deyil. *Mənim üçün alınmış* hər şey oğurlandı.

Çarəm yoxdur, saxlanmış pul da xərclənib.

(Şəfiqə acizənə dilləndi): – Paltarlar qalmışdı burda, gəldim aparım...”

[“Neft və milyonlar səltənətində”, 1982].

“Baş həkim: – Qorxur. Nyu-Yorkdakı terrordan sonra ona elə gəlir ki, *institut üçün gətirilmiş* işləri yandıraçaqlar. Ona görə də hər gün səhər, bir də axşam gedib binaya baxır.

“Oruc: – Qorxu nevrozu... nə vaxt istəyirsiniz, göndərin əlimdən gələn köməyi etməyə hazırım” [“Tilsim”, 2005].

Belə birləşmələri qoşmasız yönlük hallı birləşmələrə çevirmək olur və bu vaxt birləşmənin birinci tərəfi tam obyekt mənalı sözə çevrilir [3, 223]. Müqayisə edək:

“Polkovnik: – Biabırçılıqdır... Böyük biabırçılıqdır... Bir ovuc rus *bizim üçün alınmış* (bizə alınmış) silahlarla yarım gündür ki, qüdrətli iki batalyonla çarpışıraq. Ona görə də...

(Polkovnik davam etdi)

– Mənim qayğımı çəkməyin. Mənim səhhətim düzələr... Amma sizin səhhətiniz leytenant Şteyber, böyük təhlükə qarşısındadır. Əgər siz...” [“Sovet pəhləvanı”, 1942].

“Nəcəf: – A Şirzad, sən də bir kəlmə gözəlləmə desənə.

Şirzad: – Yox, yox bacarmaram.

Telli: – Oxusun. Bəs *çalmaq üçün gətirilmiş* sazı dilləndirməyəcəksən? Sazı gətirmisən?

Şirzad: – Yox, gətirməmişəm” [“Böyük dayaq”, 1962].

d) Bu birləşmələrdə birinci tərəf bəzən zaman da bildirə bilir. Məs.:

“Tahir: – Bəs siz hansı dildə danışırınsınız?

Nərmin: – Elə bilirəm, *xarici dil üçün* universitet məzunu olmaq lazım deyil. Mən 7 dildə sərbəst danışırım və yazıram.

Tahir: – Oho, Görək burada nəyimiz var? Oho! Qaynar xətt. 25 yaşdan tutmuş 60-a qədər 326 aylet sənin yuxusuz *gecə üçün* həmdəm olmağa hazırdır” [“Yalançılar”, 2008].

Birinci tərəfi şəkilçisiz işlənən feili birləşmələrdə, qoşmalaşmağa doğru gedən, lakin hələ qoşma kimi sabitləşməyən *üzrə, üstə, haqda* sözləri də işlənir. Tərəfləri bu sözlərlə əlaqələndirən birləşmələrdə birinci tərəflər istinad obyekt, əsas (*mühazirə üzrə danışmaq*), səbəb obyekt (*dərs üstə dəyişmək*), mövzu obyekt (bu *haqda danışmaq*) bildirir. Rəngarəng olmadığına görə və az mənalı olduğuna görə bunlar xüsusi olaraq diqqəti cəlb etmir.

Apardığımız araşdırmada söz birləşmələrinin cümlədəki mövqeyi, daha dəqiq desək, cümlənin sintaktik təhlilində söz birləşmələrinə münasibət məsələsi nəzərdə

tutulur. Belə bir məsələnin meydana atılması qərribə görünə bilər. Bu məsələnin qoyuluşu qanunauyğun olsa belə, o, söz birləşməsi təliminə daxil deyil. Yəni hər hansı iki sözün söz birləşməsi kimi formalaşması üçün o sözlərin cümlədəki mövqeyi həlledici əhəmiyyətə malik deyil. Ona görə də biz indiyə kimi, söz birləşməsinə aid tədqiqatlarımızda belə bir məsələnin varlığını və onun xüsusi tədqiqat obyektini olduğunu yada salmamışıq. Lakin söz birləşmələrinin konkret növlərinin leksik-qrammatik əlamətlərini izah edərkən, onların cümlədə bütövlüklə bir üzv olduğunu və ya komponentlərinin ayrı-ayrılıqda cümlə üzvləri kimi çıxış etməsi məsələlərini qeyd etmişik.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov A. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı. 1998. Azərənşr. səh. 235.
2. Cəfərov S.Ə. Azərbaycan dilinin qoşmaları haqqında. Azərbaycan SSR EA Xəbərləri. 1956. № 4. səh. 93.
3. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. Bakı. Azərənşr. 1963. səh. 223.

BƏDİİ FILMLƏR

1. "Sarı gəlin". 1998.
2. "Dərs". 2015.
3. "Qərribə cinlər diyarında". 1977.
4. "Küçələrə su səpmişəm". 1987.
5. "Arxada qalmış gələcək". 2005.
6. "Üzeyir ömrü". 1983.
7. "Ev". 2006.
8. "Ölülər". 1980.
9. "Qoca palıdın nağılı". 1984.
10. "Bəyin oğurlanması". 1984.
11. "Böyük dayaq". 1962.
12. "Sovet pəhləvanı". 1942.
13. "Tilsim". 2004.
14. "Neft və milyonlar səltənətində". 1982.
15. "Yalançılar". 2008.
16. "Cavid ömrü". 2007.
17. "Sabahın elçisi". 2010.
18. "Odlu qol-boyun". 2001.

О ПЕРВОМ И ВТОРОМ ТИПАХ ГЛАГОЛЬНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ С ПОСЛЕЛОГАМИ В ЯЗЫКЕ КИНО

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена первому и второму типам спряжения глаголов в языке кино. Между сторонами составных глаголов существуют определенные смысловые связи. В некоторых случаях эти отношения соответствуют, а иногда и отличаются от семантических отношений союзов.

В статье показано, что на языке кино связь первых сторон становится более тесной, когда вторая часть соединений, принадлежащих к этой группе,

выражается глаголами взаимного типа. Первая сторона относится к объекту как к важному элементу в возникновении действия. Итак, первая сторона означает объект взаимности. Такие объекты, в частности, представляют собой объект, который противостоит субъекту в процессе выполнения действия, несмотря на то, что они действуют вместе с субъектом при выполнении действия. Исследования показывают, что значение направления формируется глаголами с другой стороны, и хотя его добавление ослабляет связь этого значения, оно ощущается.

Интересный момент статьи: в случае суффиксов *jan, jan (ян)* первая часть выражает количество с полным сравнением. Это количество абстрактно и, в зависимости от значения глагола с другой стороны, иногда в смысле времени, иногда в смысле пространства, а иногда и в смысле общего количества.

В статье использованы избранные отрывки из различных источников, литературы и фильмов.

Ключевые слова: *союз, глагол, составное, грамматическая связь, первое лицо, второе лицо*

ON THE FIRST AND SECOND TYPES OF VERBAL WORD-COMBINATIONS WITH POSTPOSITIONS IN THE LANGUAGE OF CINEMA SUMMARY

The article is devoted to the first and second types of verb conjugation in the language of cinema. There are certain semantic connections between the sides of compound verbs. In some cases, these relationships correspond, and sometimes differ from the semantic union relationships.

The article shows that in the language of cinema, the connection between the first parties becomes closer when the second part of the connections belonging to this group is expressed by verbs of the reciprocal type. The first side refers to the object as an important element in the origin of the action. So the first side means the reciprocity object. Such objects, in particular, represent an object that opposes the subject in the process of performing an action, despite the fact that they act together with the subject when performing an action.

Research shows that the meaning of direction is formed by verbs on the other hand, and while adding it weakens the connection of that meaning, it is felt.

An interesting point of the article: in the case of the suffixes *jan, jan (yang)*, the first part expresses the quantity with full comparison. This quantity is abstract and, depending on the meaning of the verb on the other hand, sometimes in the sense of tense, sometimes in the sense of space, and sometimes in the sense of total quantity.

The article uses selected excerpts from various sources, literature and films.

Key words: *union, verb, compound, grammatical connection, first person, second person.*